

№ 34 (2023) С. 184–191
National Academy of Fine Arts and Architecture
Collection of Scholarly Works
«Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3034
Website: <http://naoma-science.kiev.ua>

УДК 719(477)"2000/2023":341.384
ORCID ID: 0000-0002-2612-9510
ORCID ID: 0000-0002-2643-0944
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-34-24>

Маргарита Тупчій

*студентка II курсу магістратури кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
marharyta.tupchii@naoma.edu.ua*

Ганна Андрес

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
hanna.andres@naoma.edu.ua*

РЕСТИТУЦІЯ ПАМ'ЯТОК ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ У 2000–2023 РОКАХ

Анотація. Метою цієї статті є дослідження питання реституції культурної спадщини України в період 2000–2023 років. **Методи дослідження.** Інструментарій статті складається на основі історичного, культурного та мистецтвознавчого підходів, також загальнонаукових історичних, культурологічних і конкретно наукових мистецтвознавчих методів. **Результати.** Процес реституції культурної спадщини України упродовж 2000–2023 років був складним і вимагав значних зусиль для повернення незаконно вивезених цінностей. Застосування історичного, культурного та мистецтвознавчого підходів дало змогу розглянути роль реституції у зміцненні національної свідомості та збереженні культурної спадщини. Також аналіз законодавчих актів підтвердив необхідність вдосконалення національної правової бази і механізмів реституції для ефективної реалізації процесу. Успішні приклади повернення історичних, культурних і мистецьких цінностей підкреслили значущість реституції у відновленні історичної цінності та значення цих пам'яток для суспільства. **Висновки.** Реституція культурної спадщини України досліджуваного періоду має велике значення для збереження історичної, культурної та мистецької спадщини країни і зміцнення національної свідомості. Однак реституція є складним і тривалим процесом, який потребує вдосконалення національної правової бази та механізмів повернення для ефективної реалізації. Роль державних органів у проведенні реституції та співпраця з міжнародними партнерами також виявилися важливими аспектами цього процесу. Зазначено, що реституція має велику актуальність особливо в часи війни, коли збереження культурних цінностей на окупованих територіях та фіксація порушень міжнародних домовленостей є критично важливими завданнями для подальшого відновлення спадщини. **Ключові слова:** реституція, музей, культурна спадщина, конвенція, закон, міжнародне право, війна, нормативні акти.

Marharyta Tupchii

*2nd year Master's Student at the Department of Art Theory and History
National Academy of Fine Arts and Architecture
marharyta.tupchii@naoma.edu.ua*

Hanna Andres

*PhD in History,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Arts
National Academy of Fine Arts and Architecture
hanna.andres@naoma.edu.ua*

RESTITUTION OF THE CULTURAL HERITAGE IN UKRAINE IN THE PERIOD 2000–2023

Abstract. *The aim of this article is to investigate the issue of restitution of Ukraine's cultural heritage during the period of 2000–2023. **Research methods.** The article's framework is based on historical, cultural, and art historical approaches, as well as interdisciplinary historical, cultural studies, and specific art historical methods. **Results.** The process of restitution of Ukraine's cultural heritage from 2000 to 2023 was complex and required significant efforts to recover unlawfully exported artifacts. The application of historical, cultural, and art historical approaches allowed for examining the role of restitution in strengthening national consciousness and preserving cultural heritage. Additionally, the analysis of legislative acts confirmed the necessity to enhance the national legal framework and restitution mechanisms for an effective implementation of the process. Successful examples of returning historical, cultural, and artistic valuables underscored the significance of restitution in restoring historical value and the societal importance of these landmarks. **Conclusions.** The restitution of Ukraine's cultural heritage during the mentioned period holds great importance in preserving the country's historical, cultural, and artistic legacy, as well as in reinforcing national consciousness. However, restitution is a complex and lengthy process that requires improvements in the national legal basis and return mechanisms for effective implementation. The role of governmental institutions in conducting restitution and collaborating with international partners also emerged as crucial aspects of this process. It is noted that restitution remains particularly relevant during times of conflict, when safeguarding cultural treasures in occupied territories and documenting violations of international agreements become critically important tasks for the heritage's future recovery.*

Key words: *restitution, museum, cultural heritage, convention, law, international law, war, regulatory acts.*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні наявна проблема викрадення та фізичної втрати культурної спадщини у зв'язку з війною, котра триває ще з 2014 року, а особливо набула розмаху після 24 лютого 2022 року під час нападу держави-терориста росії. Війна йде на українських територіях, а тому культурна спадщина перебуває в постійній небезпеці знищення та викрадення. Задля розуміння можливостей протидії та подальших кроків під час повернення культурних цінностей після закінчення війни надважливо дослідити історію, досвід України та механізми повернення культурних цінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання реституції культурної спадщини не є новим. Воно широко представлено у друкованих наукових та науково-популярних джерелах, на сторінках ЗМІ та у соціальних мережах. Серед ґрунтовних праць про повернення культурної спадщини варто назвати монографію С. Кота «Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч.

XXI ст.)» [1], опубліковану в 2020 році. На нашу думку, варте уваги дисертаційне дослідження І. Татіївської «Інституційна діяльність України в галузі повернення та реституції культурних цінностей (1992–2011 рр.)» [2]. Авторкою розкрито питання ролі державних установ у процесі повернення культурних цінностей. Змістовною є публікація О. Живкової «Забути не можна, повернути!» [3], в якій розглянуто складність питання повернення картини до Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Вагомим внеском у вивчення теорії та практики реституції є праці В. Акуленка «Реституція культурних цінностей в сфері національних інтересів України» та «Терміни як межі міжнародно-правових понять “реституція” і “реституція культурних цінностей”» [4].

Мета статті – дослідити питання реституції культурної спадщини України упродовж 2000–2023 років. Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання, як аналіз історичного контексту формування та значення реституції в українському суспільстві

XX ст., визначення міжнародної та національної правової баз, якими регулюється цей процес, дослідження діяльності державних інституцій щодо повернення та реституції культурних цінностей і наведення головних фактів повернення культурної спадщини за період 2000–2023 років.

Виклад основного матеріалу. Реституція походить від латинського слова «*restitution*» (повернення, відновлення), поняття «*restitutio in integrum*» було сформульоване в римському праві як обов'язок відновлення стану речей, який існував на момент вчинення протиправної дії чи заподіяння шкоди. В міжнародному праві реституція визначається як повернення майна, яке неправомірно захоплене й вивезене однією державою з території іншої під час збройного конфлікту або іншого міжнародно-протиправного діяння [4].

Важливо зазначити, що культурна цінність, котра є власністю країни, необов'язково повинна бути створена на території цієї держави, вона може бути законно придбана або ж подарована, тобто перебувати на законних підставах.

Ще на початку XX ст., після розпаду Російської імперії, до складу якої входила Україна, в українському суспільстві поширюються думки про повернення незаконно переміщених культурних цінностей. Так, наприклад, у березні 1917 року утворюється Українська Центральна Рада (УЦР). У своїх перших документах до Тимчасового уряду росії представники УЦР зазначають про автономність України, а в подальших – про абсолютну незалежність. Була сформована делегація до Петрограда і одним із її завдань було обговорення питання про повернення культурної спадщини України з російських музеїв. Важливим було повернення запорозьких козацьких клейнодів як національних символів української державності, котрі знаходилися тоді в Оружейній палаті у Москві [1, с. 221].

Якщо на початку 1920-х років радянська влада намагається «дружити» з українською, відбувається політика українізації, створюються комісії, котрі упорядковують списки української культурної спадщини, яка знаходиться на території та в музеях росії, то вже наприкінці 1920-х років, а особливо в 1930-х роках політика змінюється, розпочинаються арешти, переслідування української інтелігенції, що потім переходить у масові репресії. Період радянської влади в Україні (1917–1991) був складним для охорони та реституції культурної спадщини.

У 1991 році, після проголошення акта незалежності, в Україні розпочинається активний реституційний процес щодо повернення культурної спадщини, втраченої неї внаслідок Другої світової війни, коли вона перебувала у складі Радянського союзу. Так, у 1992 році створюється Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей під керівництвом О. Федорука. Комісія декілька разів змінювала підпорядкування, що негативно позначилося на ефективності її роботи. Функції комісії: пошук, атрибуція та повернення втрачених культурних цінностей, міжнародна культурна дипломатія та співпраця задля повернення культурної спадщини до країни-власника [2, с. 67].

Також у цей період були створені спеціалізовані міжнародні комісії з питань реституції: українсько-німецька (1993 р.), українсько-російська (1994 р.), українсько-польська (1996 р.), українсько-угорська (1995 р.), котрі займалися вивченням, атрибуцією та поверненням культурних цінностей, втрачених під час Другої світової війни. Завдяки роботі цих комісій в Україні утвердилася державна дипломатія, розпочався пошук та повернення культурних цінностей [1, с. 776].

У 1999 році Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей було ліквідовано і в 2000 році створено Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей, котра перебрала на себе функції комісії та почала співпрацювати з державною митницею України та міжнародними партнерами. Після чергової реформи з 2011 р. і досі контроль за переміщенням культурних цінностей, віднайдення та повернення культурної спадщини до України відбувається завдяки діяльності відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України та інформаційної політики [2, с. 67].

Державні органи влади ще з 1990-х років XX ст. активно працюють над прийняттям міжнародних конвенцій та національних законів щодо реституції та охорони культурної спадщини. Україна співпрацює з міжнародними організаціями в галузі культурної спадщини, такими як UNESCO тощо.

Так, у 1954 році на розгляд була представлена міжнародна Конвенція UNESCO «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» – угода, в котрій вказані правові норми щодо охорони культурних цінностей на міжнародному рівні. Україна ратифікувала цю конвенцію [5].

У листопаді 1970 року Конвенція UNESCO «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» була прийнята з метою захисту культурних цінностей від незаконного ввезення, вивезення та передачі прав власності. В конвенції визначено, що культурні цінності є невід’ємною частиною національної та світової культурної спадщини і потребують спеціального захисту. Ця конвенція теж ратифікована Україною [6].

Національна нормативна база, яка регулює процедуру реституції — це насамперед Конституція України, де у статті 54 вказано: «Держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [7].

Також основним є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (прийнятий у 1999 році), котрий регулює відносини, пов’язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури [8].

Вперше до законодавчого поля України вводиться багато нової термінології: культурні цінності, колекція культурних цінностей, культурні цінності України, ввезення культурних цінностей, вивезення культурних цінностей, транзит культурних цінностей, тимчасове ввезення культурних цінностей, тимчасове вивезення культурних цінностей, незаконно вивезені культурні цінності тощо.

У міжнародній правовій базі у галузі реституції культурної спадщини ключовими документами є конвенції та декларації, які забезпечують встановлення міжнародних стандартів для цього процесу. Україна, як і інші країни, регулює процес реституції культурної спадщини національним законодавством, яке постійно вдосконалюється. Проте для забезпечення ефективної реалізації реституції необхідно продовжити розвиток національної правової бази. Для цього можна використати позитивний досвід інших країн та міжнародну практику.

Упродовж періоду незалежності Україна має приклади успішної роботи в галузі повернення культурних цінностей. Так, у 2000–2023 рр. до України вдалося повернути чимало історичних культурних цінностей, що збагатили її

науковий, освітній та культурний потенціал. Зокрема, це були окремі предмети старовини і мистецтва, втрачені внаслідок подій Другої світової війни. Зауважимо, що реституція — це складний і тривалий процес, тому кожен факт повернення є значущим та вагомим.

Єдиний приклад реституції культурних та історичних цінностей з росії — повернення фресок Михайлівського Золотоверхого собору. Спочатку фрески знаходилися на стінах Михайлівського Золотоверхого собору в Києві (XII ст.), але в 1937 році, за попереднім наказом, собор був підірваний задля побудови нової площі, а фрески та мозаїки були зняті зі стін. Під час німецької окупації культурні цінності були викрадені, а після закінчення Другої світової війни у 1945 році повернені до Радянського союзу й перерозподілені по музеях росії, з 1953 року знаходилися в Державному Ермітажі у Санкт-Петербурзі. Вже наприкінці XX ст. завдяки роботі українсько-російської комісії розпочався процес повернення фресок та мозаїк, і в 2001 та 2004 роках сім фресок успішно було повернуто до України; до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року вони зберігалися в Музеї історії Михайлівського Золотоверхого монастиря та у Софійському соборі [9].

Серед фактів реституції культурних цінностей в окреслений період варто зазначити повернення картини авторства Сергія Васильківського (1854–1917) «Етюд з будинком» у листопаді 2018 року до Харківського художнього музею. Передача відбулася під час засідання змішаної українсько-німецької комісії. Робота була втрачена в роки окупації Харкова німцями і віднайдена в 2016 році покупцем на аукціоні в Німеччині, котрий потурбувався про атрибуцію роботи і, виявивши, що робота належить Васильківському та походить із Харківського художнього музею, вирішив її повернути [10].

Важливо зазначити, що реалізацією реституції культурних цінностей займаються не тільки державні органи, але й працівники українських музеїв, колекції яких постраждали під час Другої світової війни. О. Живкова, заступниця директора з наукової роботи Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, успішно досліджує втрачені через різні обставини твори музею. Йдеться про незаконний продаж мистецьких цінностей Радянським союзом через контору «Антикваріат», через яку відбувалися

масові продажі культурної спадщини за кордон, евакуація колекцій у зв'язку з війною, а потім неповернення їх, викрадення чи знищення творів мистецтва упродовж німецької окупації. Так, завдяки копіткій роботі О. Живкової у 2015 році було повернуто картину «Аркадський краєвид» Корнеліуса ван Пуленбурга (1595–1667), майстра голландського італіанізму в пейзажному живописі. Картина була придбана Б. Ханенком на початку ХХ століття.

У часи німецької окупації частина колекції музею (разом з цією картиною) була незаконно вивезена спочатку до Кам'янця-Подільського, потім до Кенінгсберга, де вважалася знищеною під час бомбардування. Але в 2011 році цю роботу було виявлено на Амстердамському аукціоні, і з того часу до 2015 року тривав процес реституції. Картина була викуплена у власника завдяки підтримці благодійного фонду О. Фельдмана [3].

Також до музею Ханенків у 2020 році повернуто картину французького художника П'єра Луї Гудро (1694–1731) «Закохані» (датована ХVІІІ ст.). До музею твір потрапив у ХХ ст. під час передачі колекції В. Шавицького. Спочатку картину атрибуували як роботу Фрагонара, але завдяки увазі до картини науковця С. Гілярова, котрий звернувся до директора Ермітажу з проханням про визначення авторства, була здійснена переатрибуція і виявлено, що робота належить представникові французьких старих майстрів, художнику-портретисту П'єру Луї Гудро. Картина була втрачена в часи Другої світової війни. У 2013 році робота опинилася на аукціоні «Дойл» у Нью-Йорку, де її продаж було призупинено, надавався доказовий матеріал про походження твору з музею Ханенків як один із важливих аспектів у процесі реституції, і через сім років твір було повернуто. Влітку 2020 року картину показали публіці завдяки виставці колекції В. Шавицького в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків [11].

У 2019–2020 роках у Національному культурно-мистецькому та музейному комплексі «Мистецький арсенал» у Києві відбулася виставка «СПЕЦВАНТАЖ! Історії повернення українських культурних цінностей», котра розкрила питання процесу реституції Україною в часи незалежності для широкого загалу. Тут було представлено мистецькі цінності, успішно повернені у державну власність. Під час виставки були проведені наукові лекції від

О. Живкової як представниці Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, котра має досвід повернення мистецьких цінностей до фондів музею; лекція С. Кота про повернення фресок та мозаїк Михайлівського Золотоверхого собору та дискусія від О. Островської-Лютюї (директорки Мистецького Арсеналу) тощо. Обговорювали основні аспекти справи Скіфського золота, котре експонувалося на міжнародній виставці в Нідерландах і у зв'язку з війною в 2014 році та незаконною анексією Криму росією досі зберігається на території цієї країни.

Виставку було приурочено до повернення картини «Таємний виїзд Івана Грозного перед опричниною» (1911) М. Паніна (1877–1963), дніпропетровського художника, котру було викрадено німецькою окупаційною владою в період 1941–1943 рр. з Дніпропетровського художнього музею. Твір повернувся зі Сполучених Штатів Америки в 2019 році відразу на виставку «СПЕЦВАНТАЖ! Історії повернення українських культурних цінностей», де прямо в експозиційних залах відбулася первинна реставрація. Робота тривалий час знаходилася у США в будинку родини Трейсі і 2017 року виставлена на аукціон, де була віднайдена діячами Дніпропетровського художнього музею, її продаж успішно призупинено. Такий досвід досить важливий, адже ілюструє успішну співпрацю на державному рівні між Україною та Сполученими Штатами Америки в галузі повернення культурних цінностей [12].

У 2019 році відбулося повернення Грамоти Петра I 1708 року з німецької бібліотеки Інституту історії та регіональних студій Східної Європи при Університеті ім. Ебергарда Карла в Тюбінгені до Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського в Києві. Документ підтверджував призначення митрополита Іоасифа Красовського на Київську митрополію.

Грамота була викрадена з Бібліотеки Академії наук УРСР (нині – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського) в період німецької окупації, після війни була викуплена Вернером Маркертом (Werner Markert), відомим слов'яністом, котрий працював в університеті Тюбінгена (Німеччина). Документ було віднайдено в 2016 році завдяки українській дослідниці Н. Сінкевич, тодішній співробітниці університету в Тюбінгені. Над поверненням історичної цінності працювала змішана українсько-німецька комісія [13, с. 40].

Мистецька виставка «СПЕЦВАНТАЖ! Історії повернення українських культурних

цінностей» мала грандіозний успіх, завдяки якому вдалося популяризувати тему важливості для країни реституції культурних цінностей.

Один із останніх прикладів реституції культурних цінностей відбувся в березні 2023 році, коли з територій росії намагалися перевезти до Сполучених Штатів Америки українські історичні пам'ятки: скіфські мечі (IV–V ст. до н. е.), половецькі шаблі (X–XII ст.), крем'яну сокиру (III тисячоліття до н. е.), але дякуючи роботі митно-прикордонної служби США вони були затримані у вересні 2022 року [14].

На думку вже колишнього Міністра культури та інформаційної політики України О. Ткаченка: «Ми повернемо все, що вкрала у нас росія, – території, людей, предмети мистецтва та культурну спадщину» [15].

З 2014 року, коли розпочалася війна росії проти України, найважчі бойові дії велися на східних та південних територіях нашої країни. Відомо, що постраждали зокрема Музей історії та культури міста Луганська, а також Музей Великої Вітчизняної війни в Донецьку. Військові дії на окупованих територіях не дають змоги в повному обсязі обстежити стан українських музеїв та їхніх фондів (що знищено, а що вивезено та знаходиться тепер у російських музейних і приватних колекціях).

Після 24 лютого 2022 року культурна спадщина України увесь час перебуває в небезпеці. Так, наприклад, 26 лютого, у перші дні повномасштабної війни, вороги знищили Іванківський історико-краєзнавчий музей, а в травні зруйнували Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди на Харківщині, також незаконно вивезено колекцію Художнього музею імені Куїнджі в Маріуполі до Донецького краєзнавчого музею, який теж зазнав значних руйнувань внаслідок обстрілу проросійськими бойовиками. І це не єдині приклади російської агресії. Як зазначав О. Ткаченко: «Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії пошкоджено понад 1200 об'єктів культурної інфраструктури, серед них – понад 500 пам'яток культури» [15].

Останній приклад масового пограбування українських культурних цінностей відбувся в Херсоні. Місто упродовж восьми місяців було окуповане росіянами, а його мистецькі колекції розграбовані. Йдеться про пам'ятки художнього та краєзнавчого музеїв. Точної інформації про кількість втраченого з обох музеїв ще немає, але попередньо з Херсонського художнього музею було викрадено до 80% робіт і чимала колекція з краєзнавчого музею [16]. Перелік втрат рухомої та нерухомої спадщини України ще не завершений.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Отже, зважаючи на все викладене у дослідженні, можемо стверджувати, що реституція культурної спадщини є важливою та актуальною темою для України як на національному, так і на міжнародному рівнях. Цей процес забезпечує розшук, повернення втрачених культурних цінностей та стимулює роботу міжнародної співпраці, обмін досвідом. Повернення культурних цінностей – складний і тривалий процес, який передбачає розшук, атрибуцію, міжнародну співпрацю і повернення культурної спадщини. Для ефективної реалізації процесу реституції необхідно розвивати національну правову базу, вдосконалювати механізми повернення та забезпечувати належну охорону культурної спадщини. Вагомим є й вивчення історичного досвіду.

Зауважимо, що тема на сьогодні дуже актуальна, адже на окупованих територіях України відбуваються системні пограбування та знищення культурних цінностей, тому важливо розуміти, що українська держава, маючи досвід у реституції культурної спадщини, повертатиме своє національне надбання, незаконно привласнене державою-терористом. Тема потребує подальшого дослідження, адже в умовах війни постійно з'являються нові відомості про знищення чи пограбування культурних цінностей, і одне з першочергових завдань, яке стоїть перед державою – зафіксувати такі факти.

Дослідження може бути використане в подальшій роботі під час вивчення процесу та процедури реституції культурної спадщини Україною.

Список використаних джерел

1. Кот С.І. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.) : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2020. 1020 с.
2. Татївська І.П. Інституційна діяльність України в галузі повернення та реституції культурних цінностей (1992–2011 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 26.00.01. Київ, 2018. 379 с.
3. Живкова О.В. Забути не можна, повернути! *Забута спадщина*. 14 листопада 2015. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/46.html> (дата звернення: 18.03.2023).

4. Акуленко В.І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей». *Забута спадщина*. 27 лютого 2016. URL: <http://lostart.org.ua/ua/restitution/349.html> (дата звернення: 16.03.2023).
5. 1954 Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict. *UNESCO*. 1954. URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> (дата звернення: 07.03.2023).
6. Convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property. *UNESCO*. 1970. URL: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and> (дата звернення: 12.03.2023).
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
8. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV : станом на 13 лютого 2020 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
9. Кот С.І., Коренюк Ю.І. Михайлівські пам'ятки в російських музеях. *Забута спадщина*. 22 січня 2016. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/264.html> (дата звернення: 01.03.2023).
10. Німеччина повернула Україні картину Васильківського, вивезену під час Другої світової. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. 20 грудня 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2604873-nimessina-povernula-ukraini-kartynu-vasilkivskogo-vivezenu-pid-cas-drugoi-svitovoi.html> (дата звернення: 21.03.2023).
11. Живкова О.В. Втрачена картина Гудро повертається з США до Музею Ханенків. *PROSTIR. MUSEUM*. 21 лютого 2020. URL: <http://prostir.museum.ua/post/42646> (дата звернення: 22.03.2023).
12. Пресконференція з нагоди повернення картини Михайла Паніна «Таємний виїзд Івана Грозного перед опричиною». *Мистецький Арсенал*. 2020. URL: <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/preskonferentsiya-z-nagody-povernennya-kartynu-myhajla-panina-tayemnyj-vyuzd-ivana-groznogo-pered-oprychnouyu/> (дата звернення: 30.03.2023).
13. Трофеї війни: історія вивезеної з Києва грамоти Петра I та німецькі студії Східної Європи до і після 1945 р. / К. Кур-Корольов та ін. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С. 39–54.
14. Україна повернула культурні цінності, які у вересні минулого року росіяни намагалися ввезти до США. / Міністерство культури та інформаційної політики України. 2023. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8777.html> (дата звернення: 28.03.2023).
15. Богданьок О. Окупанти вивезли з України десятки тисяч культурних цінностей – МКІП. *Суспільне новини*. 15 березня 2023. URL: <https://susplne.media/414774-okupanti-vivezli-z-ukraini-desatki-tisac-kulturnih-cinnostej-mkip/> (дата звернення: 29.03.2023).
16. Ключко Н. Рашисти, тікаючи із Херсона, розграбували музеї (фото). *Главком*. 20 листопада 2022. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/rashisti-tikajuchi-iz-khersona-rozhrabuvali-muzeji-foto-890438.html> (дата звернення: 30.03.2023).

References

1. Kot, S.I. (2020). *Povernennia i restytutsiia kulturnykh tsinnostei u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (XX – poch. XXI st.): monohrafiia [Return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (XX – early XXI centuries): monohrafiya*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Tatiivska, I.P. (2018). *Instytutsiina diialnist Ukrainy v haluzi povernennia ta restytutsii kulturnykh tsinnostei (1992–2011 rr.) [Institutional activity of Ukraine in the field of return and restitution of cultural values (1992–2011)]*. (Dys. kand. istorychnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
3. Zhyvkova, O.V. (2015, 14 lystopada). *Zabuty ne mozna, povernuty! [It is impossible to forget, return]. Zabuta spadshchyna*. Retrieved from: <http://lostart.org.ua/ua/research/46.html> [in Ukrainian].
4. Akulenko, V.I. (2016, 27 liut.). *Terminy yak mezhi mizhnarodno-pravovykh poniat «restytutsiia» i «restytutsiia kulturnykh tsinnostei» [Terms as boundaries of international legal concepts “restitution” and “restitution of cultural values”]*. *Zabuta spadshchyna*. Retrieved from: <http://lostart.org.ua/ua/restitution/349.html> [in Ukrainian].
5. 1954 Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict (2021, 10 October). *UNESCO*. Retrieved from: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> [in English].
6. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1970). *UNESCO*. Retrieved from: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and> [in English].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, 28 June) № 254k/96-VR: stanom na 1 sichnya 2020 r. *Verkhovna Rada Ukrayiny*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

8. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy [On export, import and return of cultural values: Law of Ukraine] (1999, 21 September). № 1068-XIV: stanom na 13 lyutogo 2020 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> [in Ukrainian].
9. Kot, S.I., & Koreniuk, Yu.I. (2016, 22 sichnya). Mykhailivski pamiatky v rosiiskykh muzeiakh [Mikhail monuments in Russian museums]. *Zabuta spadshchyna – A forgotten heritage*. Retrieved from: <http://lostart.org.ua/ua/research/264.html> [in Ukrainian].
10. Nimechchyna povnula Ukraini kartynu Vasylykivskoho, vyvezenu pid chas Druhoi svitovoi [Germany returned to Ukraine a painting by Vasylykivskiy, exported during the Second World War] (2018, 20 hrudnya). *Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2604873-nimeccina-povnula-ukraini-kartynu-vasylkivskogo-vivezenu-pid-cas-drugoi-svitovoi.html> [in Ukrainian].
11. Zhyvkova, O.V. (2020, 21 liutogo). Vtrachena kartyna Hudro povertaietsia z SShA do Muzeiu Khanenkiv [Goudreau's lost painting returns from the USA to the Khanenko Museum]. *PROSTIR. MUSEUM*. Retrieved from: <http://prostir.museum.ua/post/42646> [in Ukrainian].
12. Preskonferentsiia z nahody povnennia kartyny Mykhaila Panina «Taiemnyi vyizd Ivana Hroznoho pered oprychnyoiu» [Press conference on the occasion of the return of Mykhailo Panin's painting "The Secret Departure of Ivan the Terrible before Oprichnina"] (2020). *Mystetskyi Arsenal*. Retrieved from: <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/preskonferentsiya-z-nagody-povnennia-kartyny-myhajla-panina-tayemnyj-vyizd-ivana-groznogo-pered-oprychnynoyu/> [in Ukrainian].
13. Kur-Korolov, K., Kukher, K., Sebta, T., & Sinkevych, T. (2017). Trofei viiny: istoriia vyvezenoj z Kyieva hramoty Petra I ta nimetski studii Skhidnoi Yevropy do i pislia 1945 r. [Trophies of war: the history of the letters of Peter I taken out of Kyiv and the German studies of Eastern Europe before and after 1945]. *Bibliotechnyy visnyk – Library newsletter*, 1, 39–54 [in Ukrainian].
14. Ukraina povnula kulturni tsinnosti, yaki u veresni mynuloho roku rosiiany namahalsia vvezty do SShA [Ukraine returned the cultural values that the Russians tried to import to the USA in September of last year] (2023). *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mkip.gov.ua/news/8777.html> [in Ukrainian].
15. Bohdanok, O. (2023, 15 bereznya). Okupanty vyvezly z Ukrainy desiatky tysiach kulturnykh tsinnosti – MKIP [The occupiers took tens of thousands of cultural values from Ukraine – MCIP]. *Suspilne novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/414774-okupanti-vivezli-z-ukraini-desatki-tisac-kulturnih-cinnostej-mkip/> [in Ukrainian].
16. Klochko, N. (2022, 20 lystopada). Rashysty, tikaiuchy iz Khersona, rozhrabuvaly muzei (foto) [Rashisti, fleeing from Kherson, looted museums (photo)]. *Hlavkom*. Retrieved from: <https://glavcom.ua/country/culture/rashisti-tikajuchi-iz-khersona-rozhrabuvali-muzeji-foto-890438.html> [in Ukrainian].

Подано до редакції 17.05.2023